Sturcz Zoltán

NYELVFEJLESZTÉS TÖRTÉNETI ÉS NYELVPEDAGÓGIAI ASPEKTUSBAN

„Egyedül tiszta fogalmak által fejlődhet ki az emberi jobblét…”
Széchenyi István[1]

1. Egy tudós a természettudomány és a szellemi tudomány kölcsönös fogságában

Két évvel id. Szily Kálmán halála után, 1926-ban a pályájára visszatekintő egyik méltatója a kettős – a fizikusi és a nyelvészi – pályaívet és tevékenysége jellegét, szervezői képességeinek nagyságát megközelítve a Nyelvtudományi Közleményekben így fogalmaz: „A kiegyezéstől a világháborúig terjedő félszázad alatt a magyarság jövőjébe vetett erős bizalomtól lelkesítve dolgozik: tudományos kutatásokat végez két tudományban is, folyóiratokat alapít, intézményeket szervez, irányít; buzgalmát mindenütt lendület követi, siker koronázza.” (Ságí 1926: 30.)

Szily Kálmán 1838-ban született az alföldi Izsák nevű településen, és hosszú életpálya után 1924-ben halt meg Budapesten. Tanulmányait szülőföldjén kezdte, majd Pesten a piaristák gimnáziumában fejezte be. 1856–1857 között a József Ipartanodában, majd a bécsi műegyetemen folytatott tanulmányokat, ahol diplomát szerzett. Szakmai pályafutását 1862-ben a Műegyetemen tanársegédként kezdte, majd egyetemi tanárként, tanszékvezetőként, dékánként, rektorként folytatta. Tanári pályafutása elején 1863–1865 között két tanévet Zürich, Berlin és Heidelberg egyetemein töltött azzal a szándékkal, hogy szakmai ismereteit tovább bővítse a reáltudományok, főleg a fizika, azon belül a termodinamika területén. Az Akadémiának 1865-től levelező, 1873-tól rendes tagja, 1883-tól pedig igazgatósági tagja is. 1889-ben az Akadémia főtitkárává választják, és ezt a tisztséget 1905-ig töltötte be, innentől 1921-ig az Akadémia főkönyvtárnoki posztján dolgozik. Megjegyezhetjük, hogy ő volt az Akadémia Műegyetemről választott első és egyben szintén első természettudós, pontosabban fizikus főtitkára. Az Akadémia főtitkári posztjára történt választásakor lemondott műegyetemi tanári állásáról, hogy teljes energiájával szolgálhassa az Akadémia ügyeit.

Már műegyetemi pályafutása alatt is rendszeresen foglalkozott nyelvészeti kérdésekkel, de az akadémiai évei alatt teljes erővel a nyelvészet felé fordult, bár a reáltudományok világától sem szakadt el teljesen. Még élete utolsó éveiben is foglalkozott matematikai és fizikai problémákkal. A fellelhető rövid szakmai életrajzok és méltatói közül többen is kettévágják

[1] A bevezető mottó Széchenyi István *A Magyar Akadémia körül* című írásából kiemelt mondat.

https://doi.org/10.17048/Pelikon.2025.301

az életpályát: egy műegyetemi fizikusi életszakaszra, majd az akadémiai főtitkári korszaktól kezdve egy nyelvész életszakaszra. Ez így nem helytálló, mivel inkább egy kettős és egyben párhuzamos pályaívről beszélhetünk, hiszen az ötszáznál is több hosszabb-rövidebb nyelvészeti tárgyú írásmű a teljes életpálya – részben a fizikus tevékenysége – alatt íródott meg.

Szily több mint hat évtizedes tudományos és közszolgálati pályájából három évtizedet a műegyetemi, nagyobb súllyal a reáltudományi, további három évtizedet pedig főtitkárként, majd főkönyvtárosként az akadémiai, jórészt a társadalomtudományi szolgálatban töltött el. Így az elfogadható, hogy életpályájában az akadémiai szerepvállalással egy erőteljes változás és határozott hangsúlyeltolódás következik be: természettudományokról – az akkori kifejezéssel élve – a szellemi tudományok, történetesen a nyelvtudományok irányába.

Grétsy László 2002-ben a budapesti Szily Kálmán Műszaki Középiskola iskolai ünnepségén megteszi a helyreigazítást abban a tekintetben, hogy az életpálya „mechanikusan" nem szedhető szét két szakaszra, hanem egy párhuzamos és kivételes kettős pályáról és tevékenységről van szó. Ezzel kapcsolatban így fogalmaz (1):

(1) „Aki Szily Kálmánról ír vagy szól, nehezen tud ellenállni a kísértésnek, s szinte késztetést érez arra, hogy eltöprengjen azon, hogy vajon mi is elsősorban Szily Kálmán természettudós vagy nyelvész. Nagyon is érthető ez a késztetés, mivel Szily azon igen kevesek közé tartozik, akik mindkét területen maradandót, sőt igen jelentőset voltak képesek alkotni. Nos, én máris kijelentem: nem megyek bele ebbe az utcába. […] Hadd kezdjem egy kiigazítással! A róla írók több helyütt is hangoztatják, hogy Szily csak az 1890-es évek végétől, azaz úgy hatvanéves korában tért rá a nyelvtudomány művelésére, akkor, amikor szinte lezárhatta természettudományi tevékenységét. Ez a megállapítás nem állja meg a helyét. Még csak harmincéves volt, amikor a Természettudományi Közlöny szerkesztésével bízták meg, s ő már kezdettől fogva igyekezett az 50-60-as évek magyartalan, szinte érthetetlen természettudományos műnyelvét magyarosabbá, érthetőbbé tenni. A hetvenes évektől kezdve jó néhány nyelvtudományi vonatkozású cikke található a Természettudományi Közlönyben" (Grétsy 2002: 550).

2. Szily összefogásában: szervezet, fórum és program a szaknyelv modernizálásáért

Szily Kálmánt 1868-ban a Természettudományi Társaság első titkárává, majd a következő évben főtitkárává választották, 1869-ben átveszi a Természettudományi Közlöny szerkesztői posztját, amelyet közel három évtizedig, 1898-ig folyamatosan betölt. Mind a társaság irányításában, mind pedig a Közlöny szerkesztésében kettős cél vezeti: a magyar természettudományos műveltség fejlesztése és eme műveltségterjesztés eszközének, a természettudományos műnyelvnek a modernizálása. A kultúrával kapcsolatos felfogásában a magyarul és írásban megjelent műveket egy egységnek kezeli. Nem választja szét a szépirodalmat

és a szakirodalmat, hanem ezt a kultúrában megjelenő egységként kezeli. Felfogása Toldy Ferenc irodalomfelfogásával találkozik, rá hivatkozik is az alábbi írásában. A tudományos irodalmat is – amit szellemi (humán) és természettudományra (reáltudományok) oszt fel – „műalkotásnak és nyelvi alkotásnak" tekinti. Ezt a felfogását és a hozzákapcsolt szerkesztői – egyben nyelvi lektori – igényességét igyekezett átvinni a társasság és a Közlöny munkájába is. A társaság 1888. májusi beszámoló közgyűlésén, majd az erről megjelentett beszámolójában, amelyet tanulmányként a gyűjteményes kötetébe is beválaszt, a következőképpen fogalmaz (2):

(2) „Az irodalom-történet szokásos beosztása nemzeti irodalom- és tudományos irodalom-történetre, az osztályozások rendes hibáján kívül, két nagy igaztalanságot is foglal magában. Ellentétbe akarja állítani a tudományost a nemzetivel, s a szépirodalomnak mintegy kizárólagos szabadalmat biztosít a nemzeti jelző használatára. Igazságtalan mind a kettővel szemben, ennél túlbecsüli, amannál letagadja azt a jellemvonást, a mi mindkettőjüket megilleti. A népek érzésvilága, individuális sajátságai: felfogása, gondolkodásmódja, szóval mindaz, a miknek összegét nemzeti szellemnek nevezzük, nemcsak költészetükből, tudományos irodalmukból is kisugárzik. […] Minden irodalom-történet, mely csak az egyikről – akár szép literatúráról, akár a tudományról – ad bármely képet mégis mindig csak homályos és csonka marad, melyből a nemzeti szellem irodalmi megnyilvánulásait a maga egészében megismerni soha nem lehet. Így fogta fel a nemzeti irodalom történetének feladatát a mi nagy érdemű Toldy Ferenczünk is. Az ő Magyar Nemzeti Irodalom Története kiterjeszkedik a tudományos irodalom termékeire is" (Szily 1888: 169).

Szily fentebb vázolt hozzáállásából és ebből az eszmefuttatásából az is kiderül, hogy tudománypolitikai, nyelvfilozófiai, alkotásfilozófiai szempontból mélyen elkötelezett volt a tudományos irodalom és annak szaknyelve mellett. A műnyelvet, pontosabban annak minőségét kulcsnak tekintette a hazai természettudományos élet felemelkedéséhez. Ide kívánkozik Zimányi Árpádnak a szakmai kommunikációval foglalkozó tanulmányából – annak egyik hosszas gondolatsorából – egy ideillő megállapítás, miszerint: „…a nyelvi eszmény a norma fölött áll." (Zimányi 2010: 142.) Szily valóban egy nyelvi eszményről álmodott, és az eszményből fakadó hit vitte őt a műnyelvi norma megteremtésének elvi és gyakorlati, de ugyanakkor nem egyszerű útjára.

Szily szervezőmunkájának és menedzseri tevékenységének köszönhetően mind a társaság létszáma, mind pedig a Közlöny-előfizetők száma jelentősen gyarapodott. Néhány év alatt elérte az 5000 főt, ami az akkori viszonyok között rendkívül jó aránynak mondható. Szily nemcsak egy szűk szerkesztőségi csapatban gondolkodott, hanem a társaság tagjaiból és más tudóstársaiból egy tágabb kört verbuvált, akik a lap céljaival és felfogásával egyetértettek, akik a természettudományos műveltség széles körű terjesztésében és a szaknyelv megújításában egyaránt közreműködtek. Azzal is tisztában volt,

hogy nehéz és kettős feladatot teljesítenek, meg azzal is, hogy a tudományos tevékenység és egyben az ismeretterjesztés határán kell mozogniuk, ami egyáltalán nem könnyen megoldható feladat. Ezzel kapcsolatos dilemmáit többször is megosztotta és megvitatta a társaság és a Közlöny munkatársai között. Arra törekedett, hogy érthető nyelven, de ugyanakkor szakszerűen tudják közvetíteni a természettudomány különböző témáit. Hogy mi indította Szilyt a „műnyelvi nyelvművelés" irányába, majd az alábbiakban ismertetett programadó tanulmányának megírására, azt talán legjobban a bevezető sorokban már idézett méltatója fogalmazta meg (3):

(3) „A folyóirat szerkesztésében meg kellett küzdenie a hagyományos, de szinte érthetetlen Bugát-féle természettudományos műnyelvvel. S a fiatal természettudós valóban filológiai érzékkel a magyar természettudomány műnyelvének történeti tanulmányozásával jutott a helyes megoldáshoz. Megtisztította ezt a műnyelvet a nyelvújítás szertelenségeitől s így alkalmassá tette arra, hogy az ismereteket szélesebb körben is elterjessze. Ez a maradandó hatású műnyelvi reform mély érdeklődést kelt benne a nyelvtudományi problémák és a velük kapcsolatos filológiai kérdések iránt. Amikor 1889-ben megválik a Műegyetemtől és a M. Tud. Akadémia főtitkára lesz, már lelkes művelője a magyar nyelvtudománynak" (Ságí 1926: 309).

3. Szily meghatározó és irányadó tanulmánya

A Természettudományi Közlöny 1879. szeptemberi számában közzéteszi azt a 16 oldalas tanulmányát, amely kiérlelt formában tárgyalja ki a „természettudományi műnyelv", azaz a szaknyelv állapotáról és fejlődési irányáról szóló álláspontját. A mű *A természettudományi műnyelvről a magyar irodalomban* címmel és *Történeti vázlat és javaslat* alcímmel jelent meg a Közlöny címlapjáról indulva. Gondolatmenete szerint a tanulmány négy egységre tagolható: 1.) műnyelvi állapotrajz az 1870-es évekről; 2.) történelmi és nyelvtörténeti áttekintés; 3.) műnyelvi próbálkozások és tévutak a 19. század első felében; 4.) szaknyelvfejlesztési alapelvek, megoldási utak.

Az állapotrajz az iskolai, pontosabban a középiskolai és egyben az egész tudományterületre érvényes „műnyelvhasználat" bemutatásával indul (4):

(4) „Ez a mi szegény természettudományi műnyelvünk csak nem bír megállapodásra verődni. Tájékozatlanság, ingadozás, személyes önkény tűnik elénk minden lépten-nyomon. Az egyik iskola egészen más műnyelven beszél, mint a másik. Sőt mi több, ugyanazon az egy iskolán az egyik tanár emilyen, a másik meg amolyan műkifejezéseket ver egyazon tanuló fejébe. 1.) Az egyik szitytya purista, mint mondja elvből; a Toldy-Gregussféle Tudományos Műszótár a bibliája s a salycil-t füszöly-nek, a carbol-t szénöly-nek, a caprin, capron és

capril-t gedelék-, gedöny- és gedöly-nek hívja. 2.) A másik még németbe ótott impurista: nem mondja, hanem cselekszi csupa gondatlanságból: ez a bort nem fejti, hanem decantirozza, a német Pumpe és Skizze neki nem szivattyú és vázlat, hanem pumpa és skicza. 3.) A harmadik, s hála az égnek, most már ide tartozik a többség, nem nézi a nyelvet Csáki szalmájának és szeretne is a keskeny középúton megmaradni, de tájékozatlanságból hol erre hol arra botlik. 4.) Végre az aggódóbb természetű, a »skrupulosusabb«, mielőtt útnak indul, körültekint egy kissé hazája természettudományi irodalmában is, legalább a műnyelvre nézve keresvén benne okulást. – Lássuk, talál-e? Ez ám még csak az igazin tarka-barka kép, mi itt tárul elénk!" (Szily 1879: 329)

Ezek után nyolc azonos témájú műből, szakmunkából kiválaszt egy fogalmat, és a némi malíciával indított mondata után szemlélteti azt a „megnevezési kavalkádot", amelyet ez a példa felmutat (5):

(5) „Mondja hát valaki, hogy a mi természettudományi műnyelvünk nem bámulatosan gazdag! A mire az egész angol, franczia, német és olasz irodalom csak egy-egy szó találkozik, arra a mi irodalmunk mindjárt egy tuczettel szolgál: berzegényes, berzes, elektrikai, elektrikus, elektromos, gerjedő, gyántás, menyköves, tűztartó, villamos, villámos, villanyos. Sőt nem is kell oly messzire visszamennünk, még a jelen évtized irodalmában is ötféle, teljesen egyértelmű kifejezést találhatunk, u. m. elektrikus, elektrikai, villamos, villámos és villanyos. Válogathatunk tehát bennök! […] De félre a tréfával! – Ebből az egy példából is kitetszik, hogy a mely irodalomban még a legelemibb tudományos műkifejezés körül is **ilyen szózavar**, **ilyen határozatlanság** uralkodik, a hol az egyéni önkény így mer garázdálkodni, ott bizony a tudományos élet még vajmi gyönge lábon állhat" (Szily 1879: 330).

Mindebből azt szűri le, hogy kritikus a szaknyelvi állapotunk, amit minél gyorsabban és mesterséges eszközökkel orvosolni kell (6):

(6) „A mostani válság – nevezzük röviden **műnyelvi válságnak** – mint már említettem, nem oly nagy terjedelmű és a nyelv életében nem is oly mélyreható, mint a 800 év előtti volt, s mégis a megoldása némi tekintetben sokkal nehezebb. Most t. i. már nem igen bízhatjuk az ellentétek kiegyenlődését és a hézagok lassankénti kitöltését, úgy mint eleink tették, a minden sebre írt hozó időre. A 19. században az irodalmi nyelv nem várakozhatik, mint a népnyelv az árpádi királyok korában tette még vagy 300 esztendeig a végleges megállapodásra. A kiegyenlődés folyamatát siettetni kell, ha másképp nem megy, mesterségesen is. Különben el nem érhetjük, sőt meg sem közelíthetjük soha a külföldi irodalmakat, melyekben a műnyelv már rég átesett ezeken a kezdeties nehézségeken" (Szily 1879: 333–334).

Egy későbbi gondolatában azt is hozzáteszi, hogy a tudós társadalomnak – a nyelvi és a szakmai kommunikáció szempontjait figyelembe véve – öntevékeny módon kell megoldania a műnyelvi válságot úgy, hogy közben ne sértsék meg anyanyelvünk szabályait, szokásrendszerét.

A történeti elemzésben részletesen kitér a 19. század első felének szaknyelvi próbálkozásaira, de szerinte ugyanakkor tévútjaira. Két szakterület, a kémia és az orvostudomány – Bugát szótára okán a szélesebb természettudomány – nyelvi világát elemzi. Bugát úttörő munkásságát néhány elismerő szóval, majd erős kritikával illeti, mivel tovább élő nyelve és eszközei vagy éppen követői ma már gátolják a műnyelv letisztulását. Mivel véleménye egybeesik egy majdnem egy időben megjelenő orvostudor, Ernyei Miksa, nyelvi ügyekben – főleg az orvosi nyelv ügyeiben – is megnyilatkozó tudós kollégáéval, így mintegy megerősítésként idézzük ezt a véleményt. Ezzel jelezzük azt is, hogy Szily véleménye, gondolatmenete nem állt társtalanul, és jó irányba mutatott. „Bugát műhelye inkább asztalos, mintsem nyelvész műhelyhez hasonlít; hisz ő csak fűrésszel és enyvvel dolgozott! Először lefűrészelt az egyik igenévből vagy főnévből egy darabot, aztán belenyúlt a képzők nagy készletébe s találomra kihúzott egyet és odaragasztotta a megcsonkított szóhoz!" (Ernyei 1878: 24)

Szily természettudósként jól ismerte, és mint nyelveket jól tudó ember eredetiben olvasta a külföldi szakirodalmat. Így tisztában volt azzal, hogy az általa többször is „nyugati példának" emlegetett vagy minősített német, francia, angol, olasz szaklapok, szakkönyvek műnyelve mind lexikai, mind pedig stilisztikai formáját tekintve már jórészt megállapodott. Ezt az állapotot vagy kiegyensúlyozott helyzetet mintának és követendőnek tekintette, ami szerinte mind a tudományos és kulturális haladás, mind pedig a nyelvi haladás szempontjából elérendő célnak tekintendő.

Visszanyúlt a magyar nyelvészet azon alakjaihoz, akik a 19. század elején a műnyelvalkotás, a műszóalkotás vagy egyszerűen a szóalkotás szempontjaival is foglalkoztak, és akiknek véleményét szerinte *„józan határozottság és bámulatos egyértelműség"* jellemezte. Erről, illetve ezekről így ír (7):

(7) „Századunk első negyedéből **négy idevágó nyilatkozatot** találtam. Mind a négy nyilatkozó nagy tekintély a maga korában, és maiglan kimagasló alak irodalom-történetünkben. A nyilatkozók ezek: **Révai Miklós**, a történeti nyelvtudomány megalapítója; **Kis János**, a költő és műfordító; Gf. **Teleki József**, utóbb a m. tud. Akadémia elnöke; **Verseghy Ferencz**, Révai hatalmas ellenfele" (Szily 1879: 335).

Hosszú idézeteket közöl műveikből, majd megállapítja, hogy a négy szerző véleménye, állásfoglalása a századelőn nem talált meghallgatásra: részben azért, mert a nyelvésztársak nem figyeltek kellően ezekre a munkákra, részben azért, mert a 10-es, 20-as évek nem alkottak jelentős magyar nyelvű szakirodalmat. Leszögezi: „Nem volt író, ki a bölcs tanácsokat követhette, és nem volt könyv, a mely a foganatosítást a közönségnek bemutatta volna. A szó elhangzott a pusztába!" (Szily 1879: 338) Később pedig a nyelvújítás harcai és az azt követő évek már homályba takarták a „négyek" munkáit, elveit, és a szakirodalmi

szerzők szerinte „műnyelvi tévutakon" jártak. Ennek bemutatására a fentebb már érintett két természettudományos szerző – Schuszter János kémikus és Bugát Pál orvos – reformkori munkásságát hozza fel sajnálatos és nem követendő példának.

Mindezek után felteszi a kérdést: Quid nunc? – azaz most mit a tegyünk. Erre válaszként négy tételben összefoglalja a műnyelvfejlesztésre vonatkozó téziseit (8).

(8)

„**1. A mely természettudományi fogalomnak vagy tárgynak nincs internacionális elnevezése, jelöljük azt mi is a magunk nyelvéből való műszóval**. – Ha arra eddigi irodalmunkban többféle helyes alkotású szót használtak volna, szemeljük ki közülök és válaszszuk meg egy akarattal azt, melyik a leghatározottabb, legvilágosabb és az illető tudományszakban leghasználatosabb. – **Ha ellenben ugyanarra sem általánosan ismert szavunk, sem alkalmatos tájszavunk még nem volna, alkossanak a hozzáértők új szót, a magyar nyelv törvényeinek és a magyar észjárásnak megfelelőleg.**

2. Ha valamely tudományos tárgyra helyesen alkotott, határozott értelmű és világos magyar szavunk már van, ne polgárosítsuk meg az idegen szót, még ha az internationális kelendőségű volna is, hanem őrizzük meg és használjuk közakarattal a magunkét. Így pl. az accomodation, axis, contans, cylindrus […] s. a. t. internationalis műszók helyére bátran odaállíthatjuk a magunk nyelvéből való: alkalmazkodás, tengely, állandó, henger […] s. a. t. szavainkat, minthogy ezek helyes alkotású, határozott értelmű és már minden literátus előtt világos jelentésű szavak.

3. Ha valamely rosszúl alkotott magyar műszó az eddigi folytonos és általános használattal már egészen érthető és határozott értelmű szóvá lett, és ha a kiirtás megkisértése, előre láthatólag sok nehézséggel járna s a megállapodást megint sokáig késleltetné, még az ilyen magyar műszót is **tartsuk meg szoros kivételképen és használjuk ezentúl is.** Ilyenek például: alap, anyag, elem, elemzés, elv […] gép, gyár, higany, lényeg, mérnök, sav, szerv" (Szily 1879: 342).

„**4. Ha valamely internationalis műszó helyébe nem tudunk helyesen alkotott, határozott értelmű és világos magyar szót állítani, fogadjuk el mis is** (a 3. alá tartozó csekély számú kivételekkel) **az internationális műszót és nemzetesítsük meg, ha szükséges, úgy, hogy a magyar szóképzőknek és ragasztékoknak elfogadására alkalmatosabb legyen,** anélkül mindazonáltal, hogy azt nevetségesen megkorcsosítsuk" (Szily 1879: 341–342).

Ez utóbbi ponthoz hozzáfűzi, hogy bonyolódik a helyzet, mivel ebben a 4. kategóriában két csoport van: a „családtalan és a családos műszók" világa.

Szily tanulmánya közreadásával nem tekintette lezártnak az ügyet, mivel tudta, hogy a letisztulási folyamat hosszú és vitákkal terhes lesz. Tézisei elfogadását, illetve annak gyakorlatba ültetését a saját folyóiratában és az általa felállított Kiadó Vállalat munkájában elvárta, folyamatosan figyelemmel kísérte. Tevékenysége során többször is publikálja téziseit. A Közlönyben való megjelenés után a szélesebb megismertetés érdekében önálló

különnyomatként is kiadja a tanulmányt. Közel két évtized múlva, 1898-ban pedig válogatott tanulmányainak kötetében változatlan formában újraközli anyagát. Így az *Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez* címen megjelenő gyűjteményes kötetébe is beszerkeszti – elveit megerősítendő és fenntartó szándékkal – ezt a tanulmányát több tudománytörténeti és egyben szaknyelvtörténeti tanulmánya között.

Ezt a kötetbeli újabb megjelenést követően egy évtized múltán még egyszer előkerül a munka, amikor 1910-ben vitába keveredik Apáthy Istvánnal, a kolozsvári egyetem természettudós, zoológus, orvos, nyelvész professzorával, aki az erdélyi Múzeumi Füzetek szerkesztőjeként írt tanulmányt a műnyelvhasználatról, és szerzőitől elvárta, hogy kövessék „nyelvészeti irányelveit". Igaz, hogy Szily válaszában ekkor, 1910-ben nem a teljes tanulmányt, hanem csak a műnyelvre vonatkozó tételeit – más témákkal is kiegészítve – publikálja, két helyen is: a Magyar Nyelv áprilisi és a Természettudományi Közlöny májusi számában. Mi volt a vita tárgya? Ehhez magyarázatként idézzük fel Apáthy tanulmányának egy részletét, amelyben az ún. „visszalatinosító és visszagörögösítő", egyben németellenes műszóhasználati elveit hirdeti meg. Szerkesztői bevezetőjében az alábbiakat írja (9):

(9) „Nem látom át, miért kelljen csak nekünk, magyaroknak abban a csonkított formában használnunk a latinból, görögből vagy más nyelvből átvett, illetőleg a latin vagy görög szókból alkotott műkifejezéseket, a melyben azokat a német irodalom, a német nyelvszokásnak vagy a német visszaélésnek megfelelően használja. Ugyanazokat a műkifejezéseket minden nemzet irodalma megfelelően átidomítva alkalmazza: másképpen a francia, az angol és az olasz. De velünk el akarják hitetni, hogy azok, németes formájukban, nemzetközi műszók. […] **nekünk az idegen műszókat csak vagy latinos, illetőleg görögös alakjukban**, vagy, ha a műszót az illető tudomány egy más nyelv szavai közül vette, az illető nyelvben használatos formában **szabad használni**" (Apáthy 1906: VII).

Szily ezzel kapcsolatban a következő gondolatmenetben fogalmazza meg véleményét és válaszát (10):

(10) „A Bugát-féle műnyelv kipusztulása óta lassanként egy új, a nemzetközi (tudniillik az angol, franczia, német) műnyelvvel lehetőleg egyező, magyar műnyelv fejlődött ki, mely a féktelen magyarkodással szemben a következő elvekre van fölépítve:" (Szily 1910: 369.) E bevezető mondat után – rövidítve és tömören összefoglalva – felidézi a fentiekben már itt is ismertetett négy tételének lényegét. Ezek után leszögezi, hogy: „…**a mindennapi gyakorlatból lassanként és hallgatólag oly közmegegyezés alakult ki**, mely már-már biztosítani látszott, hogy a magyar természettudományos műnyelv végre-valahára **megállapodott irányban** fog most már fejlődni" (Szily 1910: 369).

Ellene van az önkényes visszalatinosításnak, helytelennek tartja az olyan példákat, amikor a már megszokott és elfogadott alakokról visszalatinosított alakokra térnénk vissza: **positív**/*positivus*, **negatív**/*negativus*, **oxid**/*oxida*, **chlorid**/*chlorida*, **hidrogén**/*hydrogenum*, **jód**/*iodaeum* stb. Ezeket sem írott, sem ejtett alakjukban nem kívánja viszontlátni. Ráadásul nem minden németes formából került át a magyar nyelvbe, de szerinte a latin–német–magyar út is elfogadható. Erre a *templum/Tempel/templom* példát hozza fel. Leszögezi, hogy a visszalatinosító irány ellenkezik a „közmegegyezéssel", és bizonyos már rögzült tradíciók elutasításával újabb zavart keltene a műnyelvhasználatunkban, annak beszélt és írott változatában.

4. Néhány gondolat a tanulmány értékeléséről

Megvizsgálandó az a kérdés, hogy Szily tanulmánya milyen hatással volt a 19. század utolsó harmadának természettudományos műnyelvére, de általában a tudományos szaknyelvre. Le kell szögezni, hogy a hatás lemérhető azon a változáson, amelyet maga a szerző, egyben a Természettudományi Társulat főtitkára néhány év múlva beszámolójában rögzít. A társulat működését elemző 1883-as beszédében a műnyelven írók tevékenységét és a műnyelv fejlődését érzékeltető folyamatról, továbbá a tanulmánya hatásáról is „önértékelő" módon az alábbiak szerint fogalmaz. Ebben a gondolatsorban a műnyelvi új ortológia, egyben mozgalma indoklását is megadja (11):

(11) „…sok van, nagyon sok van olyasmi is, a mit e Társulat fele vagy kétharmada nem élvezhet, mert meg nem érthet, vagy tárgyánál fogva, mely a tudomány elvontabb régióiba tartozik, vagy az illető előadásánál és stílusánál fogva; noha másfelől nem lehet tagadni, hogy az utolsó 10-15 év alatt akár a tárgyak megválasztását, akár feldolgozását és előadását tekintjük, jelentékeny haladást tapasztalhatunk s hogy **ma már a természettudományi íróink sokkal jobban tudnak előadni és írni is, mint 10-15 évvel ezelőtt".** (Szily 1883a: 50.) Az évtized végén még határozottabban fogalmaz a szándékokról: „…ha azt akarjuk, hogy irodalmunknak hatása legyen a nemzetre s az ismereteket mind szélesebb és szélesebb körökben terjessze el, akkor annak, mit írunk, nemcsak, éppen magyarul, hanem magyarosan és magyar szellemben kell megírva lennie" (Szily 1888:177).

Mint a programadó tanulmány elemzésekor láttuk, Szily negatív példáival mintegy antitéziseket és az ebből kivezető megoldásként alkotásra buzdító téziseket fogalmaz meg, elveket szögez le a szakszövegek legfőbb elemének, a szókincsnek a letisztulásához, annak stabilizálódásához, ezzel együtt a stílus javulásához.

Szily 1879-es tanulmányát (némelyek csak annak a téziseket kiemelő, 1910-es rövidített tételváltozatát) a későbbi időkben – főleg a szaknyelvi kérdésekkel is foglalkozók közül – sokan értékelték vagy méltatták (Ilosvay 1924; Trócsányi 1924; Gombocz 1925;

Sági 1926; Németh 1960; Fábián 1984; Vasvári 1992; Balázs 2001; Gazda 2002; Grétsy 2002; Éder 2005; A. Szála–Gazda 2008). Ezek közül leginkább talán Tolnai Vilmost érdemes idézni, aki *Nyelvújítás* című művében a magyar nyelvújítás teljes 19. századi történetét – benne az új ortológia harcait és Szily tevékenységét is – feldolgozza. Szily 1879-es tanulmányát a magyar műnyelv fejlődéstörténetének szempontjából „korszakos értekezésnek" nevezi, amely szerinte a műnyelvi világban „megindítja a reformot", ennek indoklásaként a következőket írja: „A természettudományok műnyelvén és műszavain rontott legtöbbet a féktelen szócsinálás. Bennük érvényesült először a józan ortológia javító és tisztító hatása. Ennek érdeme Szily Kálmán nevéhez fűződik, ki a Természettudományi Közlöny megalapításával (1869) oltárt állított a műveltségnek s a magyarságnak" (Tolnai 1929: 121). Németh G. Béla a 19. század végi új ortológia elemzésekor szintén megállapítja, hogy Szily tézisei és a szaknyelvi mozgalommá tágult, több évtizedes tevékenysége kivezette a zsákutcából a műnyelvet, és megmutatta a modern szaknyelv felé vezető helyes lexikai és stilisztikai utat (Németh 1960).

Ezekkel a gondolatokkal az értékelők többsége egyetért. Szily máig tartó hatását pedig Balázs Géza szavaival idézhetjük fel: „A nyelvújító mozgalomnak, részben Szily Kálmánnak köszönhetően ma magyar nyelven minden tudomány anyanyelven is művelhető – a világon csak néhány tucat ilyen fejlett nyelv van. Pszichológus, villamosmérnök, sugárbiológus, informatikus, mérésügyi szakember stb. fáradozik azon, hogy ez így is maradjon." (Balázs 2001: 202) Ehhez még annyit tegyünk hozzá, hogy Grétsy ismert, ún. virágábrás felvázolásában a magyar nyelvi infrastruktúra ötelemű, miszerint egyszerre él és működik: a köznyelv, a szépirodalmi nyelv, a csoportnyelv, a népnyelv és a szaknyelv (Grétsy 1991). Szily e teljes értékű nyelvi struktúra szaknyelvi elemének reformjához, újraépítéséhez, ápolásához nagyban hozzájárult.

5. A tudós pedagógiai és nyelvpedagógiai látóköre: az elemi iskolától a felsőoktatásig

Amikor Szily tevékenységéről beszélünk, akkor ki kell emelni, hogy természettudományi műveltségünk, az ilyen irányú iskolai kultúránk, mondhatni tantárgystruktúránk gyengeségeit, hiányosságait pontosan látta, sőt műegyetemi évei alatt megtapasztalta. Többször is megfogalmazta, hogy a nemzeti fejlődés egyik záloga a korszerű természettudományi műveltség fokozatos fejlesztése, kialakítása az alapoktatástól a középiskolán át a felsőoktatásig, sőt az ismeretterjesztéssel a széles nagyközönségig. Nyilvánvaló, hogy e műveltség kialakításának egyik akadályát – több más problémán kívül – a reáltudományok „műnyelvének" zavaraiban, de mondhatjuk: zavarosságában is látta. A változtatásról, az irányváltásról programadó tanulmányával és szerkesztői munkásságával tett tanúbizonyságot. Sőt, a Közlönyön kívül más fórumokon is gyakorlati példákkal – kiváló szakcikkekkel – küzdött a jó tartalomért és a kifejező, érthető nyelviségért, például az általa is szerkesztett, de rövid életű Műegyetemi Lapokban és az Építész- és Mérnök Egylet Közlönyében egyaránt.

Úgy gondolta, hogy a természettudományos oktatást és a természettan, természetrajz tantárgyak nyelvét az elemi iskolákban is fejleszteni kell. Közlönyében több példát is találunk arra, hogy nyelvi, megnevezési kérdésekben „kérdezz-felelek levelezést" folytat elemi iskolai tanítókkal. Így például a Közlöny 1880. évfolyamának *Levélszekrény* rovatában a növénynevekkel és más kisebb kérdésekkel kapcsolatosan fejti ki véleményét, illetve biztatja társszerző kollégáit válaszokra (Szily 1880: 36–37, 86, 446).

De figyelemmel kísérte a középiskolákban is a természettudományos tantárgyak és a műnyelv sorsát. Örömmel fogadta az 1883-as középiskolai törvény elfogadását, mivel ez megerősítette a reáliskolák helyzetét és a reáltárgyak oktatásának rendszerét. Érdeklődéssel követte az ún. *Középiskolai Műszótár* nehezen és lassan alakuló sorsát. Ez a munka az Országos Középiskolai Tanáregyesület 1878-as közgyűlésén Révy Ferenc indítványára, majd a közgyűlés 1879-es határozatára indult meg, de Szily szavai szerint „sziszifuszi munkával" és „sok vajúdás és kínlódás után létrejött szótár" született, ami valóban a szervezeti, személyi és anyagi problémák sorozatával megküzdve csak 1906-ban jelent meg 460 oldalas terjedelemben. A megjelenés után nem sokkal a már általa szerkesztett Magyar Nyelv folyóiratban rövid műfajtörténeti elemzést és a következő kiadást jobbító négyoldalnyi műszótári kiigazítást közöl erről a szótárról. A fő kérdést nyelvpedagógiai oldalról vizsgálja, és ezt abban látja, hogy mennyire lesz használható tanári és tanulói oldalról nézve a munka. Ezzel kapcsolatban módszertani kérdéseit sem hallgatja el, amiről tömören így nyilatkozik: „Néhányan annyira túlmentek a középiskolai kereten, hogy a fölösleges anyag kiselejtezése sok munkába és időbe tellett, egyik-másik oly hiányosan dolgozott, hogy három-négy szakembernek kellett az anyagot újra dolgozni és kiegészíteni" (Szily 1907: 234).

Nyelvpedagógiai, pontosabban szaknyelv-pedagógiai hozzáállása abban is megnyilvánult, hogy szakmai és baráti segítséget nyújtott számtalan kollégájának fordítási, műnyelvi kérdésekben. Mint nyelveket jól tudó ember több tanulmánynak fordítója, tudós kollégái fordításból származó adaptációinak, műveinek önkéntes lektora és tanácsadója volt. Ezek sorából egy jelentős példát idézzünk fel. 1874-ben döntően Eötvös Loránd és részben Jendrassik Jenő fordításában jelentek meg Helmoltz orvos és fizikus legjelentősebb írásai. A kötet nyolc tanulmányából hetet Szily lektorált, vagy ahogy a tartalomjegyzékben fogalmaztak: „az eredetivel összehasonlította". Ezenkívül Szily hasznos lexikai tanácsokat is adott, amint az Eötvös Loránd többoldalas előszavának néhány sorából kiderül: „Az általam fordított előadásokat tisztelt barátom Szily Kálmán volt szíves átnézni, s fordításom e revisiónak nem egy javítást köszönhet." (Eötvös 1874: X.) Minden bizonnyal Szily javaslata volt az is, hogy a kötetben az egyes tanulmányok után magyar–német szószedetet adjanak közre „Műszótár" címszóval. A mű első kiadása a Szily által alapított Könyvkiadó Vállalat *Népszerű Tudományos Előadások* sorozatának hatodik köteteként jelent meg.

Szily pedagógiai hozzáállása természetéből fakadó volt. Erre több példát is hozhatunk. Már külföldi ösztöndíjas tanárként figyelemmel kísérte az ott tanuló magyar diákokat, és gondolatban válogatott közöttük, hogy ki lenne alkalmas, rátermett műegyetemi oktatói munkára. Jóval később, amikor Eötvös Loránd akadémiai elnök mellett főtitkárként

dolgozott, mindent megtett, hogy a tanári középtanodából minél jobb képességű kollégák kerüljenek ki, tette ezt abból a pozíciójából, hogy évtizedeken át tanított a tanárképezdében, és az ún. tanárvizsgáló bizottságnak (vizsgabizottságnak) is tagja volt. Ezzel kapcsolatosan megjegyezhetjük, hogy még műegyetemi tanárként 1883-ban a Magyar Tanügy oldalain pedagógiai elemzést közöl a műegyetemi hallgatók előtanulmányi felkészültségéről, tanulmányi haladásáról (Szily 1883).

6. A nyelvi tolerancia mint a nyelvfejlesztés egyik eszköze

Szilyt minden szakmai lépésében – akár fizikusként, akár nyelvészként, akár egyéb szerepében nyilatkozott meg – a természettudós fegyelmezett gondolkodásmódja, a pozitivista felfogású tudós tényeket tisztelő szemlélete és a mások munkáját tisztelő, ugyanakkor kritikus, de egyben körültekintő hozzáállása vezette. A Magyar Nyelvőrbe írt két cikke is tanúskodik erről. A nyelvújítással foglalkozó és annak történeti feltárására buzdító cikkében így fogalmaz: „Ha a nyelvújítóknak azt a két-háromezer törvénytelen alkotást terhükre rójuk, a tíz-tizenkétezer törvényeset viszont a javukra kell írnunk" (Szily 1896a: 11).

Nem sokkal később az egyik szófejtéssel foglalkozó cikkének zárógondolataiban mintegy elvi alapállásként bővebben megfogalmazza azt a tiszteletre és türelemre intő nyelvi magatartásformát, amelyet nyelvészként mindig is vallott, és amivel kapcsolatban néha a Magyar Nyelvőr munkatársaival vagy az új ortológia képviselőivel kisebb vitákba is keveredett. A cikk szóelemzést lezáró sorai után a következőket írja (12):

(12) „A törvénytelen alkotású szók is tagjai annak az élő szervezetnek, amelyet nyelvnek nevezünk. Nekik is, hiszen élnek, megvan a maguk élettörténete. A társadalom nem állapít meg külön eljárást a törvénytelen születésű honpolgárok számára, miért tegye ezt a nyelvtudomány? […] A fattyú is élni akar, és ha annyi lenézés közt bírt élni, fel bírt nőni, helyet bírt foglalni az igazi ágyban születettek közt, még akkor is külön törvény alatt álljon és a cigánysoron lakjék? Tessék elhinni, hogy a magyar neológizmusoknak keservesen kellett kiküzdenie a létjogot. […] Vajjon nem méltóbb feladat-e a nyelvtudomány számára, azt vizsgálni, miért élt meg ez vagy az az új szó, mi vélelmezte meg az elpusztulástól a természetes kiválás során." (Szily 1896b: 120–121)

De nem ez az egyetlen mérsékletre intő megjegyzése. Így például két évvel később a helyesírási vitákra és az idegen nevek, fogalmak túlzó névátírási, névmagyarosítási divathullámára reagálva szintén megteszi a toleranciára és a nyelvi ususra mint működő jelenségre figyelmeztető észrevételeit. Főleg a sajtó túlkapásait ostorozza, amikor a rövid tanulmányként is megjelenő „hivatalos jelentésében" az alábbiak szerint fogalmaz. Az sem véletlen, hogy ezeket a sorait – a tágabb olvasóközönségnek is szánva – egy napilapban teszi közzé (13):

(13) „Visszatértek és a mai túlzók is vissza fognak térni a szerintem egyedül biztos alapra; s a közmegállapodás az lesz, hogy csakis a meghonosodott s a meghonosítani akart idegen szót fogjuk magyar helyesírással írni." – Majd hozzáteszi: […] „Hadd tombolja ki magát a furor phonetiens egészen" (Szily 1898a: 6).

7. Tudományszervezőként a nyelvtudomány és a nyelvi ismeretterjesztés ügyéért

Az előző fejezet utolsó mondataival le is zárhatnánk a témát, de nem lenne egész a Szilyről alkotott kép, ha nem beszélnénk pályája második szakaszáról, akadémiai korszakáról, amelyet teljes mértékben a nyelvészetnek, a nyelvtudomány szolgálatának szentelt.

Már akadémiai évei alatt, 1889-ben adta ki az *Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez* című 480 oldalas és igen jelentős gyűjteményes kötetét. Ennek első felébe 21 nyelv- és tudománytörténeti tanulmányát, köztük az itt elemzett tanulmányt is; második részébe pedig 80 kisebb, többnyire szótörténeti, etimológiai írását szerkeszti bele. Az Irodalomtörténeti Közleményekben névtelenül megjelenő és a kötet, illetve az eddigi nyelvészpálya lényegét megfogalmazó recenzióból idézhetünk: „Műnyelv és stílus helyes reformja csak nyelvtörténeti vizsgálódás útján eszközölhető. Szily ezt az útat járja…" (Sz. n. 1889: 124). Ezen írások többnyire korábban – még műegyetemi tanári, illetve fizikusi korszakában – változatos helyeken és néha írói álneveken jelentek meg. Ezek között találhatók a következő jelentős fórumok: Természettudományi Közlöny, Irodalomtörténeti Közlemények, Magyar Nyelvőr, Akadémiai Értesítő, Budapesti Szemle, Magyar Könyvszemle. Ez a kötet is bizonyítja azt, hogy Szily pályája kezdetektől fogva kettős életpálya, csak a közepén egy erőteljes hangsúly-áthelyeződés történt a nyelvészet javára.

Ebből a hangsúly-áthelyeződéssel jellemezhető második korszakból nem kívánunk itt minden nyelvészeti tevékenységet méltatni – így például a különböző bizottságokban: szótári, nyelvemlékfeltáró, helyesírási, oktatási, kiadási szerzői jogi stb. végzett tevékenységét –, de elengedhetetlen, hogy kiemeljünk néhány, a magyar nyelvtudomány szempontjából jelentős eseményt. Az egyik a Magyar Nyelvtudományi Társaság megalapítása 1903-ban, a másik a *Magyar Nyelv* című, 1905-ben megindított – és az óta is folyamatosan élő és működő – folyóirat megalapítása.

A Szily munkásságát értékelők mindannyian kiemelik, hogy rendkívül sikeres ember volt, bármihez nyúlt is. Miben rejlett ez a sikeresség? Először is hallatlan finom diplomáciai érzékében, kommunikációs készségében; másodszor rendkívüli szervezőképességében; harmadszor hihetetlen munkabírásában, állhatatosságában, szorgalmában. Ezek a tulajdonságai mind a tudományos, mind pedig a tudományszervezői munkájában érvényesültek. Ez utóbbinak a magyar nyelvtudományi élet is jó hasznát látta! Szily közzéteszi a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapítására szóló felhívását a Magyar Nyelvőr 1903. novemberi számában, ügyesen, 30 tudóstárs – nyelvészek és más tudományterületek jeles képviselőinek – aláírói támogatásával. Indoklása a következő (14):

(14) „Minden tudománynak – sőt minden segédtudománynak – van nálunk messze kiterjedő társas szervezete, csak a magyar nyelvnek nincs, a mely mindnyájunkat leginkább érdekel. Pedig a magyar nyelvtudománynak dicső múltja van, vannak hosszú időre terjedő hagyományai, küzdelmei, diadalai. Ez a tudomány mind tárgyával, mind pedig eddigi eredményeivel érdemet szerzett rá, hogy szabadon működő, állandó és széleskörű társulással szolgáljuk további fejlődését" (Szily 1903: 465.).

1904 elején meg is alakul és már működik is a társaság. Sőt, 1905-ben megalapítja a Magyar Nyelv címmel a társaság folyóiratát, és hihetetlen egyéni előfizetői példányszámra tornázza fel a lapszámot, továbbá minden jelentős oktatási, tudományos intézményt, iskolákat, könyvtárakat is beszervez az állandó megrendelők körébe. Mindez valóban menedzseri képességeit és hallatlan szorgalmát, rendkívüli munkabírását és szívós kitartását dicséri. Szily a társaságnak elnöke, a folyóiratnak főszerkesztője volt. A magyar nyelvvel és a nyelvtudománnyal kapcsolatos állásfoglalását két idézettel mutatjuk be. Az egyik az egymondatos kivonat a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályából, amelyet a Magyar Nyelv hátlapján mint szerkesztői és ismeretterjesztői hitvallást rendre ott szerepeltet: „2.§ A magyar nyelvnek teljesebb átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránti érdeklődés felkeltése." Az ezzel összecsengő másik idézetet a Magyar Nyelv első számába írt főszerkesztői előszavából emeltem ki. Ez jól mutatja Szily mérsékelt, józan és a természettudósra emlékeztető pragmatikus állásfoglalását: „Meg akarjuk a művelt közönséggel ismertetni a magyar nyelvtudomány eredményeit, mind a jelentéstan és szófejtés, mind a hang- és mondattan terén; lehetőleg magyar példákon be akarjuk vezetni a nyelvészeti kutatások megbízható módszereibe; **le akarjuk szoktatni a nálunk még oly gyakori délibábos nyelvészkedésről** s rá akarjuk szoktatni a nyelvtények helyes felfogására" (Szily 1905: 1).

Végül szólni kell a több évtizedes kutatómunka alapján megszülető két kötetben: 1902-ben (első kötet) és 1908-ban (második kötet) megjelenő fő művéről, *A magyar nyelvújítás szótára* című – nyugodtan mondhatjuk – életművéről (Szili 1902–1908). Sokan ezt tartják nemcsak Szily, hanem a magyar szótárirodalom és a nyelvújítás-történet legjelentősebb alkotásának. Egy biztos, hogy feldolgozási módszertana, adatkezelése és tartalma miatt mind a szókutatás, mind a nyelvtörténet, mind pedig a szaknyelvkutatás szempontjából megkerülhetetlen munkáról van szó. Ez utóbbival kapcsolatban meggyőző vagy megnyerő erőként elég csak annyit tenni, hogy az első és bámulatosan izgalmas, *'ábra'* szócikket, de inkább szakszócikket felütjük és végigolvassuk – a ma már elektronikus úton is könnyen elérhető – szótárában…

8. Zárszó az összetett és a sokirányú életpályája kapcsán

Az első fejezet bevezető sorában egy „kettős életpályát" emlegettem, de el kell mondani, hogy ennek a kettős pályaívnek mindkét ága igen összetett és sokfelé ágazó volt. Tanulmányomban a nyelvész pálya egy elemét, pontosabban a „nyelvész magatartás" tudományszervezői és nyelvpedagógiai attitűdjét vizsgáltam, továbbá ennek a nyelvész pályának az egyik

csúcsteljesítményét ki is emeltem. Mivel a nyelvész szakmai életút is szerteágazó volt, erre való utalásként két érdekességet kívánok megemlíteni. Szily foglalkozott például a szépirodalmi világba tartozó Mikessel is (Szily 1906). Tanulmányt írt nyelvhasználata különlegességeiről, de példaként említhetjük azt is, hogy *A rovás-írás él-e még a magyar nép között?* címmel – az általa indított kutatómunkákból – tanulmánykötetet szerkesztett (Szily 1903).

Gazda István és mások is kiemelik Szily tevékenységéből azt a vonalat, amelyet tudománytörténészként végzett. Mi ebből kiemelhetjük a nyelvtörténészi vonalat, mivel a nyelvész bemutató, elemző munkáján túl az általa feltárt múltbeli tudományos munkák nemcsak kiemelést jelentettek a szakmai múltból, hanem szaknyelvtörténeti fejlődésünk és örökségünk szempontjából felbecsülhetetlen értéket jelentenek, és további kutatási területet adnak a szaknyelvtörténeti elemzésekhez. Szily sokoldalúságát több forrásból is megismerhetjük. Ezek közül emelek ki két kötetet: *Szily Kálmán emlékezete* (A. Szála–Gazda 2002), *Id. Szily Kálmán, a tudománytörténész* (A. Szála–Gazda 2008). Ezeken túl a tájékozódás és a sokoldalúság bemutatására leginkább Gazda István 2019-es e-forrását ajánlhatjuk, amely a következő címet kapta: *Id. Szily Kálmán (1838–1924) akadémiai főtitkár tudománytörténeti írásainak bibliográfiája. Kitekintéssel nyelvtörténeti munkásságára* (Gazda 2019).

Befejezésül ennek a teljes tudományos és tudománymenedzselő tevékenységet átfogó és több száz tételt tartalmazó, a Szily-életpálya hallatlan gazdagságát bemutató elektronikus összefoglalónak a tematikus címszavait idézzük: Matematikatörténet / Fizikatörténet / Csillagászattörténet / Régi magyar reáltudományi művekről / Technikatörténet / Perszonáliák / A MTA történetéhez / A Műegyetem történetéhez / A Társadalomtudományi Társulat történetéhez / Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlései / Nyelvtörténeti írások / A természettudományi szaknyelv történetéhez / Sajtótörténet / Régi magyar megfigyelések. A címsorhoz és a benne felsorolt tételekhez annyi megjegyzést még tegyünk hozzá – amint azt a főcímben az összeállító is jelzi –, hogy annak minden tétele „direkt vagy indirekt módon" nyelvészi megközelítésből is értékelhető, vizsgálható. Több mint egy évszázad távlatából a kutatható témák közé tartozhat még akár Szily különlegesen szép és élvezetes, de mindig pontos, no meg tényeken alapuló nyelvezete, stílusa is a nyelvészek számára. Különböző írásai, tanulmányai pedig a szakírók számára is mintaként szolgálhatnak tartalmi mélység, szerkezet, nyelvi igényesség szempontjából egyaránt.

Irodalom

A. Szála Erzsébet – Gazda István 2008. *Id. Szily Kálmán, a tudománytörténész*. Budapest: Szily Kálmán Alapítvány – Magyar Tudománytörténeti Intézet.

Apáthy István 1906. Előszó. *Múzeumi Füzetek. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Természettárainak és az EME Természettudományi Szakosztályának Értesítője* 1–2/1–10.

Balázs Géza 2001. Műnyelvi válság egykor és ma. *Természet Világa* 132/5: 201–202.

Éder Zoltán 2002. Szily Kálmán emlékezete (1838–1924). *Magyar Nyelv*. 101/2: 244–246.

Ernyei Miksa 1878: A magyar nyelv az orvosi irodalomban. *Magyar Nyelvőr* 7/1: 23–27.

Eötvös Loránd 1874. *Helmoltz: népszerű előadások. Előszó*. Budapest: Természettudományi Társulat Könyvkiadó Vállalata.
Fábián Pál 1984. *Nyelvművelésünk évszázadai.* Budapest: Gondolat.
Gazda István 2019. Id. Szily Kálmán (1838–1924) akadémiai főtitkár tudománytörténeti írásainak bibliográfiája. Kitekintéssel nyelvtudomány-történeti munkásságára *Művelődés-Tudomány- és Orvostörténeti Kiadványok* 2019/19. https://doi.org/10.17107/KH.2019.19.180-189
Gazda István (szerk.) 2002. *Szily Kálmán emlékezete*. Budapest: Akadémia Kiadó.
Grétsy László 1991. Szókincsünk rétegződésének kérdéséhez. In Hajdú Mihály – Kiss Jenő (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára.* Budapest: ELTE Sokszorosítóüzem. 223–226.
Grétsy László 2002. Szily Kálmán mint nyelvész. *Természet Világa*. 133/12: 550–551.
Gombocz Zoltán 1925. Szily Kálmán mint nyelvész. *Magyar Nyelv* 21/5–6: 77– 84.
Ilosvay Lajos 1924. Szily Kálmán. *Budapesti Szemle* 197/568: 138–149.
Láncz Irén 1987. *Az új ortológia korának általános nyelvészet nézetei. (Értekezések, monográfiák 14.)* Újvidék: Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
Németh G. Béla 1960. A századvégi Nyelvőr-vitához. In Pais Dezső (szerk.): *Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történet*éből. Budapest: Akadémiai Kiadó. 227–261.
Ságí István 1926. Szily Kálmán 1838–1924. *Nyelvtudományi Közlemények*. 46/2: 309–312.
Szily Kálmán 1879. A természettudományi műnyelvről a magyar irodalomban. *Természettudományi Közlöny* 11/121: 329–345.
Szily Kálmán 1880. Természettudományi műkifejezések a népiskolában. *Természettudományi Közlöny* 125:36–37, 86; 135: 446.
Szily Kálmán 1883a. III. Elnöki megnyitó beszéd a Királyi Magyar Természettudományi Társulat Közgyűlésén, 1883. január 17-ikén Szily Kálmántól. *Természettudományi Közlöny* 15/162: 49–52.
Szily Kálmán 1883b. A gimnáziumi és a reáliskolai tanulók a Műegyetemen. *Magyar Tanügy* 5: 287–289.
Szily Kálmán 1888. Magyar természettudósok száz évvel ezelőtt. *Természettudományi Közlöny* 20/225: 169–178.
Szily Kálmán 1896a. Nyelvújítási adatok gyűjtése. *Magyar Nyelvőr.* 25/1: 9–11.
Szily Kálmán 1896. Gyám, jog, ügyvéd. *Magyar Nyelvőr* 25/3: 120–123.
Szily Kálmán 1898a. Jelentés. *Országos Hírlap* 1898. május 9. 128: 6.
Szily Kálmán 1898b. *Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez*. Budapest: Hornyánszky Viktor Kiadása.
Szily Kálmán 1903. Felhívás Nyelvtudományi Társaság alapítására. *Magyar Nyelvőr* 23/9: 465–466.
Szily Kálmán (szerk.) 1903. *A rovás-írás él-e a magyar nép között? (A M. Tud. Akadémia I. Osztálytól véleményezésre küldött bizottság elé terjesztett jelentés.)* Budapest: Hornyánszky Könyvnyomdája.

Szily Kálmán 1905. Mit akarunk? *Magyar Nyelv* 1/1: 1–2.
Szily Kálmán 1906. Mikes Törökországi levelei nyelvi szempontból. *Magyar Nyelv.* 8: 336–347. (Több tanulmánnyal együtt a Mikes-díszkötetben is megjelent a tanulmány: Mikes Törökországi levelei. 1906 Budapest: Franklin.)
Szily Kálmán 1910. A magyar természettudományi műnyelvről. *Természettudományi Közlöny* 42/505: 369–374.
Szily Kálmán 1907. Középiskolai műszótár. *Magyar Nyelv* 5: 233–237.
Sz. n. 1880. Szily Kálmán. *Vasárnapi Újság,* 1880. február 1. 65–66.
Sz. n. 1889. Szily Kálmán összegyűjtött dolgozatok. (Recenzió.) *Irodalomtörténeti Közlemények*. 9/1: 124–125.
Sz. n. 1898: Szily Kálmán jelentése. Országos Hírlap, 1898. május 9. 128/6.
Tolnai Vilmos 1929. *A nyelvújítás: elmélete és története*. Budapest: M.T.A.
Trócsányi Zoltán 1934. Szily Kálmán (1838–1924). *Nyugat* 5–6: 277–280.
Vasvári Béla 1992. Szily Kálmán (1838–1924). *Fizikai Szemle* 28: 295.
Zimányi Árpád 2010. Szaknyelv és nyelvi norma. In Dobos Csilla (szerk.): Szaknyelvi kommunikáció. Miskolc, Budapest: Miskolci Egyetem – Tinta Könyvkiadó. 141–159.